

Морис Фадел¹
(София)

Към образа на циганите у Радичков

Ключови думи: цигани, власт, анонимност, разбиране, Народна република България
Key words: Gypsies, the Roma, power, passivity, resistance, Yordan Radichkov, People's Republic of Bulgaria

Образът на циганите у Радичков може да се чете като алегория на особените отношения на писателя с властта в Народна република България. Йордан Радичков не става част от официалните представители на социалистическия реализъм. Той не се нарежда сред имената, които комунистическият режим поставя в списъка на своите канонични автори; не става част от поредицата, в която влизат автори като Христо Радевски, Георги Джагаров или Димитър Методиев.

Същевременно обаче Радичков и не се присъединява към съпротивата срещу „метода“ на социалистическия реализъм, не се включва сред писателите, които демонстративно отказват да бъдат част от елита на подкрепяните от властта интелектуалци, не поема по пътя на Константин Павлов, Биньо Иванов или Иван Цанев. В литературата на Народна република България Радичков успява да си осигури особеното място на автор, който е ценен от режима, без да е негов апологет. Ето какво пише официозният критик Ефрем Карамфилов за новелата *Тенекиеното петле* на Радичков:

Алекси [герой от произведението – бел. моя, М.Ф.] сякаш разкрива романтиката на подвига, която извира от нашата действителност. Авторът дири новото не в случката и събитието, а в изживяванията. Тук има атмосфера, свързана със същността на героите (Карамфилов 1963).

---

¹ ORCID 0000-0003-3652-487X

Критикът възторжено привързва Радичков към социалистическия реализъм, изтъквайки присъствието на един от темелите на „метода“ в коментираното произведение: героизма. Писателят обаче е приеман и от алтернативно настроените критици и читатели, като не преминава открито в техния лагер. За него пишат критици като Никола Георгиев и Енчо Мутафов, които не могат да бъдат сбъркани с авторите, утвърждаващи социалистическия реализъм (Георгиев 2002, Мутафов, Стайков 1986).

Невраждебното отношение на социалистическия реализъм към Радичков е определено от типа свят, който изгражда той. Това е свят, отдалечен от интелектуалността, от града и изживяванията на изолираната субектност. Стихията на този свят е селската действителност – животът на човека, който е винаги наблюдаван и оценяван от другите, който не може да познае отчуждението и анонимността, присъщи на хората от града.

Такава реалност лесно може да бъде присвоена от идеолозите на социалистическия реализъм като вписваща се в неговия принцип на „народността“. „Народността“ е категория, която събира социалистическия реализъм и изискванията към изкуството от страна на фашизма и нацизма. Тя означава деинтелектуализация на изкуството. Чрез нея се лансира изискването произведението да бъде достъпно за масите, за „народа“², а каква по-добра алегория за „народ“ от селския живот? Градският човек със своята усложненост и изолираност по-трудно се вписва в понятието „народ“ в сравнение с водещия по-открит общностен живот човек от селото. Неслучайно Ефрем Карамфилов се възхищава от „селския пейзаж“ в новелата на Радичков *Тенекиеното петле* (Карамфилов 1963: 99). Разбира се, това не означава, че Радичков е социалистически реалист, а по-скоро, че произведенията му предоставят възможността (която се и случва) властта да не подходи към тях конфликтно.

Циганите в произведенията на Радичков удовлетворяват изискването на социалистическия реализъм за „Народност“. Те нямат имена, не водят разказа за себе си в първо лице. За тях се говори в трето лице – единствено и множествено. Това не са характеристики, които ги правят силно отличаващи се от останалите персонажи на автора. Прозата на Радичков не разчита на психологизма; персонажите в нея може и да са индивидуализирани, но при тяхното представяне липсва

---

² Вж. статията *Социалистический реализм*. В: Большая советская энциклопедия, <https://bigenc.ru/> [5 I 2023].

стремеж за изграждането им като неповторими характери, авторът не цели да изследва техния емоционален живот, душевните им преживявания. И въпреки това, дори на фона на отсъствието на акцент върху психологически уникалното у героите на Радичков, циганите правят впечатление със своята слаба персонализация.

Циганите са извън света на автора, т.е., извън основните сюжетни линии, в които се развива повествованието. Те не обслужват интенцията на автора. Ето защо те често навлизат неочаквано в повествованието неканени. Понякога светът, представян от произведението, ги разпознава като заплаха, което е резултат от неразбирането им. „Ние нали сме всеки ден по полето си пасем добитъка“ – четем в разказа *Ланските гнезда* от сборника *Барутен буквар*, където най-много у Радичков се говори за циганите:

(...) а всеки ден през полето различен свят минава. За дадат се цигани, едни викове, една неразбория, ние си викаме: „Тя ще се изпоколят!“ и юруш към циганите. А кога отиваме на пътя, гледаме, че циганите си седят по каруците, ни голи ятагани са извадили, ни голи ножове, ами на тях приказката им била такава (Радичков 1976).

Властта у Радичков има обектно отношение към циганите. Тя не се интересува от мнението им. Грижи се тях, както антропоцентричните култури за животните – с насилие. „Властите остригаха циганите и ги намазаха с газ, за да ги обезвъшляват, щото били разнасяли петнист тиф“ – се казва в *Барутният буквар* (Радичков 1976). „После срещнаха каруци с цигани. Каруците бяха пълни до горе с остригани деца. И циганките бяха остригани, а един селянин каза, че са остригани по нареждане на властта“ – срещаме в разказа *Кучето зад каруцата* от сборника *Верблюд* (Радичков 1984). Подобно на автора, за властта циганите са „те“ – неясно множество.

За циганите е изграден митът, че са хора, отдадени на емоциите и страстите. Подобен е и стереотипът за жените, които се мислят като подчинени на емоцията вместо на разума. Това е резултат от високомерното, господарско отношение към циганите и жените, които се квалифицират като близки до природата за разлика от белия хетеросексуален мъж, който е разумен и господства над социалния свят.

Представата за циганите като „страстни същества“ е утвърдена в литературата на XIX в. Тя идва от необходимостта от алтернатива на все по-уверено настаняващите се рационализъм и вяра в техниката. В представителните за темата за циганите произведения през

XIX в. в поемата *Цигани* на Пушкин, в стихотворението *Цигани* на Уърдсуърд и новелата на Проспер Мериме *Кармен* циганите са алегории на природата, от която все повече се отдалечава Западът: огнени, чувствени, наивни (срв. Clajar, Radulescu (eds.) 2008).

Ала циганите у Радичков не са импулсивни същества, по-скоро те притежават едно разбиране за другите, един усет за това в какъв контекст са поставени, с кого общуват. Притежават и едно разбиране за себе си, което другите нямат за тях. Старата циганка в разказа *Барутният буквар*, когато чува името на Флоро, казва мъдро и уверено:

Той Флоро много добър човек! Кога мине, планица ще ми даде, гърне ще да де, зайре не иска за тях. Много добър тоя човек Флоро! Ти, Тико, иди да му утрепеш коня, да услужиш на човека, и той на нас е служвал!... (Радичков 1976).

Разбирането, което имат циганите, е следствие от статута им на малцинство, на слаби. Силният не е длъжен да разбира слабия, достатъчна му е силата, която притежава, за да упражнява господство. Ала за слабия е наложително да разбира силния, да познава добрите и лошите му черти – така оцеляването му е по-възможно. Хегел във *Феноменология на духа* пише:

Отначало господарят е същността за робството – пише – следователно самостоятелното биващо за себе си съзнание е истината за робството, която обаче за него още не е него. Обаче в действителност робството има в самото себе си тази истина на чистата отрицателност и на битието за себе си; защото то е узнало тази същност от опит в себе си (Хегел 2011: 213).

Единствено слабият, робът може истински да познае насилието, което се извършва върху него, защото той е обект на това насилие. Защото неговото съзнание „не е имало страх за това или онова, нито също в този или онзи момент, а е имало страх за цялата си същност; защото то е почувствало страха от смъртта, от абсолютния господар“ (Хегел 2011: 213). Познавайки страха за същността си, робът, но не и господарят може да разбере ситуацията на робството, а оттам и на господството; само той може да познае себе си и господаря – нещо, което е непосилно за самия господар, тъй като господарят не преживява заплахата, която излъчва. Разбирането, а следователно, и интелектът, от който то е съществена част – е резултат от слабостта. Слабите са разбиращи – жените, които трябва да понасят навичите

на мъжете си, циганите и евреите, които трябва да опазят съществуването си в общества, където не доминират. *Разбирането произтича от човешката безпомощност*, то е силата на робите, оръжието на лишените от оръжие.

Алевитите, например, които са малцинство сред мюсюлманите, могат да участват в неалевитски религиозни церемонии. Те се представят по един начин пред другите, имайки съвсем различна същност. Циганите на Радичков носят това скрито разбиране за себе си, което се боят да покажат на останалия свят, защото не са сигурни, че той ще ги приеме такива, каквито са за себе си. Известната история *Лебеди мои* описва как две „черни“ и „мръсни“ циганчета се втурват в една локва да си играят, където стават още „по-черни“ и „по-мръсни“, но „старият циганин“ ги вижда и възкликва „Лебеди мои!“ (Радичков 1984).

Тази история стои в началото на разказа *Верблюд*, но е отделена от него; всъщност е негов паратекст, както е и паратекст към целия сборник, тъй като названието на разказа е название на книгата и има решаваща роля за нейния смисъл. Така циганите са като чели алегория на посланието на сборника, до което обаче не можем да достигнем, защото те не ни съобщават своето разбиране за себе си. Радичковите текстове често се държат тъкмо като Радичковите цигани – те се представят по един начин, но чувстваме, че не искат да ни се доверят, че са нещо различно от образа, който градят пред нас.

Радичковите цигани са *фигура на пасивността*. Те остават в своята тайна, не напускат отдаването си на разбирането. Не преминават към действие, не организират форми на съпротива срещу ситуацията, в която са поставени. Това ги вкарва в по-особени отношения с категорията на народността в социалистическия реализъм. Циганите у Радичков се вписват в идеята за народността, но същевременно не следват утвърденото в комунизма схващане за народа като „люлка“ на революционните промени. Те не носят революцията в себе си. Макар и обект на насилие от страна на властта и политиката, те не произвеждат свое политическо, остават в чисто отрицателната социална роля на *множествен никой*, разположен в едно свое никъде.

Тъкмо това им състояние обаче на несъпротивляващи се срещу условията, в които съществуват, на общуващи с другите, без обаче да стават част от техния ред, на въвлечени и дистанцирани, ги прави алегория на отношенията на Радичковото творчество с властта НРБ, на неговото приемане от страна на официалната литературна

институция, но не и на включването му в представителните ѝ списъци и произведения и автори.

Библиография

- Георгиев, Н. (2002). Превръщанията на Нане Вуте. В: Георгиев, Н., *Анализационни наблюдения*, Варна: ЕИ ЛитерНет.
- Карамфилов, Е. (1963). За героичното в живота ни и за отразяването му в съвременната млада белетристика“, сп. *Пламък*, кн. 9, с. 99–100.
- Мутафов, Е. (1986). Белетристът. В: Мутафов, Е.; Стайков, Д., *Йордан Радичков*, София: Български писател.
- Пелева, И. (2004). *Йордан Радичков. Дума, разказ, тъга*, София: Просвета.
- Радичков, Й. (1976). Барутният буквар. В: *Барутен буквар*, София: Български писател.
- Радичков, Й. (1976). Ланските гнезда. В: *Барутен буквар*, София: Български писател.
- Радичков, Й. (1984). Верблюд. В: *Верблюд*, Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“.
- Радичков, Й. (1984). Кучето зад каруцата. В: *Верблюд*, Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“.
- Радичков, Й. (2022). *Козел*, София: Нике.
- Хегел, Г.Ф. (2011). *Феноменология на духа*, София: Изток – Запад.
- Clajar, V.; Radulescu, D. (eds.). (2008). *Gypsies in European Literature and Culture*, New York: Palgrave Macmillan.

The Image of “Gypsies” (the Roma) in Yordan Radichkov’s Works

Summary

The text examines the image of the Gypsies (Romani protagonists) in Yordan Radichkov’s body of work, as a figure of passivity. The Roma are portrayed as anonymous and marginal, not taking action, unwilling to participate in organized forms of resistance against their circumstances. Though they are subject to political and state violence, they do not produce a political identity, remaining instead in a negative-based social role of a “nobody, situated nowhere”. Interestingly, it is precisely such disposition, i.e. that of not resisting the conditions in which they exist, of communicating with others without becoming part of their order, and of being necessarily involved and voluntarily distanced at the same time, which turns this image of the “Gypsies” into an allegory of the relations of Radichkov’s works towards the power and authority of the People’s Republic of Bulgaria; especially in view of the acceptance of these works by the official literary institution without inclusion in any representative canon of works and authors.

Морис Фадел е доцент по теория на литературата в Нов български университет. Той е автор на книгите *Пол де Ман: опити с невъзможното* (2002), *Животното като литературна провокация: „анималистиката“ на Емилиян Станев* (2010) и *Детективи, разузнавачи, Студена война: криминалната и шпионската литература в сравнителна перспектива* (2021), както и на ред статии и рецензии в литературни медии и научни сборници. Ръководител е на департамент „Нова българистика“ в НБУ.

e-mail: mfadel@nbu.bg

